



# Paměť versus obchod: Znovuzrození peštské židovské čtvrti<sup>1</sup>

**Memory versus commerce: revival in Jewish Quarter of Pest**

Júlia Vajda, Dóri Szegő, Gergely Kunt

**ABSTRACT** This study analyses the contemporary Jewish revival in the Jewish Quarter of Pest. The neighbourhood which today is called the Jewish Quarter of Pest is located in downtown Budapest, more precisely the communities of Inner Erzsébet City and Teréz City, on the border of the 6th and 7th Districts. This paper shows the new tendencies in the neighbourhood by presenting the changes taking place at institutions such as restaurants, bookstores, tourism services, restaurants, and the ruin pubs. The architectural profile of the area was developed in the 19th century before World War I. In 1944 the territory of the so called “big ghetto” was largely the same area as the “Jewish Quarter.” The fate of the buildings in the neighbourhood was sealed by the socialist regime rather than by the ground war or airstrikes by the allies. During the Cold War, the state of the buildings deteriorated; they did not become totally decrepit and luckily did not fall victim to any of the waves of modernization or redevelopment. After the collapse of the socialist regime the local government increasingly favoured demolishing the old buildings. In response, civil movements were born to save the buildings designated for demolition. The real estate crisis that started in 2008 benefited the civil organizations. Many plots where buildings were demolished remain vacant and further demolitions have been postponed. In the spared empty and shabby buildings and on the empty plots bars and pubs were established with a very special atmosphere of temporariness.

**KEYWORDS** Holocaust, remembrance, Budapest, Jewish quarter, identity

Letos na jaře se na facebookové stránce nakladatelství Vince objevil následující inzerát: „Spěchá! Hledáme prodavače/prodavačku do obchodu s upomínkovými předměty. Uchazeči by měli mít zkušenosti s prodejem a musí mluvit plynně anglicky. Znalost hebrejštiny výhodou!“ Životopisy se měly zaslat na soukromou e-mailovou adresu. Náš přítel, který na inzerát odpověděl a práci dostal, na přijímacím pohovoru zjistil, že „Znalost hebrejštiny výhodou!“ mělo skrytý význam. Ukázalo se, že pokud šlo o jazyky, důležitá byla pouze angličtina, a že zmíněný inzerát ve skutečnosti znamenal „být Židem je výhoda“.

Obchod nakladatelství Vince otevřel na rohu Klauzálava náměstí v loňském roce. Ačkoli to není na stránkách nakladatelství uvedeno explicitně, jde o čistě židovské nakladatelství.

---

*Sociální studia*. Katedra sociologie FSS MU, 4/2014. S. 97–118. ISSN 1214-813X.

<sup>1</sup> Text Gergely Kunta, Dóri Szegő a Júlie Vajdy, který vznikl za finanční podpory Grantové agentury ČR v rámci projektu „Kolektivní paměť a proměna městského prostoru“ (P404/12/2531), byl původně přednesen jako příspěvek na konferenci Identities in Conflict, Conflict in Identities pořádané ve dnech 18. až 19. října 2013 Katedrou sociologie FSS MU v Brně.

Kromě toho, že vydává velké množství knih s židovskou tematikou, je na facebookové stránce jejich obchodu uvedeno: „Umění, Design, Židé, Literatura, Věda, Erotika – Knihy, Výstavy a Kulturní akce. Wi-Fi, Časopisy, Čtenářský koutek, Káva, Čaj, Dětský koutek!“ Obchod skutečně pořádá řadu akcí spojených s židovskou tematikou a nedávno se zde také konalo setkání nově vzniklé Klauzál shul, což je, podle slov zakladatelů, „rovnostářská komunita, která se přesouvá z minjanu do synagogy na Klauzálově náměstí, kterou vede rabín Péter Radvánszki“. Rabín Radvánszki je mladý muž, třicátník, který studoval v Londýně a v Paříži.

Proč tedy pravý význam skrývat? Proč by se na to, jestli někdo je, anebo není Žid, mělo ptát skrze znalost hebrejštiny? A co vlastně chtěli otázkou skutečně zjistit? Uchazečovu etnickou příslušnost? Jeho příslušnost k náboženské komunitě? Jestli se orientuje v židovské kultuře? Jeho identitu?

O několik týdnů později vešla do obchodu mladá Američanka a mladého prodavače, kterého právě zaměstnali v nově vzniklém obchodu vedle ortodoxní synagogy, kde se prodávají spíše suvenýry s židovskou tematikou než knihy, se zeptala: „Jste Žid?“ Prodavač, kterému ještě nedávno při pohovoru podobné dotazy nevadily a který byl rád, že tím, že je poloviční Žid, splňuje nároky na úspěšného uchazeče, byl najednou rozhořčený, i když otázka byla vlastně stejná.

Obchody nakladatelství Vince leží v části města, která se dnes jmenuje „Pešťská židovská čtvrť“. Větší z obchodů je na Klauzálově náměstí, které je centrem čtvrti, menší pak na rohu ulic Dob a Kazinczy vedle ortodoxní synagogy. Označení „Pešťská židovská čtvrť“ nenajdeme na mapách a v průvodcích starších deset let. Jedná se o nový pojem. Ve starších slovnících se pojem židovská čtvrť pojí s Prahou, Berlínem nebo Krakovem, s maďarským hlavním městem však nikdy.<sup>2</sup>

Cílem našeho malého týmu bylo pochopit proces, ke kterému ve čtvrti dochází, a zkoumat, co vedlo k tomu, že se čtvrť začala označovat jako „židovská čtvrť“ i v běžné komunikaci. Zároveň jsme chtěli zjistit, co tato změna znamená pro město a samotné obyvatele čtvrti. Co to znamená pro maďarské Židy a jak to souvisí s jejich identitou? Zjistíme, že tyto aspekty úzce souvisejí s post-komunistickými (a také ekonomickými) změnami v zemi a že také vycházejí z místních sporů a různých střetů zájmů v rámci hlavního města a jeho jednotlivých čtvrtí. Zároveň se ve studii po krátkém představení historického a společenského kontextu pokusíme představit specifický život čtvrti, její židovský charakter a ty instituce, které jsou pro tuto zvláštní čtvrť určující a které vystihují její zvláštní způsob fungování.

## Dějiny takzvané „Pešťského židovské čtvrti“ od jejich počátků po osvobození

Čtvrť, která se dnes označuje jako Pešťská židovská čtvrť, leží v centru Budapešti, konkrétně ve středu Erzsébetu a Terézu, na hranici 6. a 7. městského obvodu. Její osídlování začalo v 18. století, ve kterém byly Pešť, Buda a Obuda samostatnými městy. Ke sjednocení došlo až v roce 1873 (Bácskai 1995). Židé se začali ve zmiňované čtvrti usazovat od roku 1840,

<sup>2</sup> Více o termínu „Pešťská židovská čtvrť“ viz Komoróczy: <http://www.szombat.org/politika/3909-zsidonegyedek-budapest-egy-kifejezes-megtisztitasa>.

kdy získali právo kupovat nemovitosti a pozemky. Židovští obchodníci a řemeslníci si zde stavěli své vlastní domy kvůli nedalekým tržištím. Tyto často luxusní činžovní domy byly typické pavlačí, tedy venkovní chodbou vedoucí po celé délce patra, ze které vedly vstupní dveře do jednotlivých bytů a která směřovala do společného dvora, byly propojeny pasážemi a vznikaly v nich i náboženské spolky a další instituce.

V 19. století se Židé v Maďarsku obecně označovali jako Maďaři izraelského vyznání spíše než jako lidé židovského původu a židovství vnímali jako otázku víry, nikoli etnicity. Odlišné postoje k rostoucí emancipaci, haskale, tedy židovskému osvícenství, a modernímu státu začaly dříve homogenní komunitu postupně ostře rozdělovat. Po roce 1886 se vytvořily tři náboženské proudy: ortodoxní, který přísně trval na dodržování tradic a dogmat; reformní (neologický), který se od přísné ortodoxie odklonil; a konečně méně významný Status quo, který se snažil skloubit tradice s určitými moderními prvky. Všechny tři komunity si postavily své největší chrámy v této čtvrti v centru hlavního města. Jako první byla v roce 1859 na ulici Dohány postavena Neologická synagoga, v roce 1873 vznikla na ulici Rumbach Sebestyén Status quo ante<sup>3</sup> synagoga a v roce 1913 vyrostla na ulici Kazinczy ortodoxní synagoga.

Architektonická tvář oblasti – činžovní domy s vnitřními dvorky a pavlačemi, na kterých byly byty různého standardu pro různé společenské vrstvy – se utvářela během druhé poloviny 19. století a do 1. světové války. Tato čtvrť je významná tím, že jde vedle části centra, která byla kdysi obklopená hradbami, o jediné tak rozlehlé území v Budapešti, které si po politických změnách roku 1989 zachovalo svou původní organickou podobu z přelomu 19. a 20. století, kdy ulice nevznikaly plánovaně. Navíc po změně politického režimu docházelo ve srovnání s jinými oblastmi jen zřídka k zásadním stavebním zásahům, při kterých by vznikala prázdná prostranství nebo nové domy, které by narušovaly tamější jednotný architektonický ráz. Kromě starých domů samotných právě toto vytváří atmosféru dávných časů a způsobuje, že je tato čtvrť cenná jak pro developerské společnosti, tak pro lidi, kteří hledají svou identitu.<sup>4</sup> Období mezi dvěma světovými válkami neznamenovalo pro čtvrť žádné velké architektonické změny, její rozvoj se však nezastavil. V roce 1931 byl vedle synagogy na ulici Dohány postaven na památku 10 000 židovských vojáků padlých v 1. světové válce Chrám hrdinů.

V roce 1941 žilo ve čtvrti Terézváros 37 % Židů, v Erzsébetváros 40 %, zatímco v Budapešti to bylo 19 % a v celém Maďarsku 5 %. Ve stejnou dobu jich žilo ve čtvrti Újlipótváros v 5. městském obvodu 39 % a ve čtvrti Lipótváros pak 38 %, z čehož jasně vyplývá, že ve městě existovalo více než jedna „židovská čtvrť“ (Nagy 2003).

I když první protizidovský zákon v Evropě vznikl právě v Maďarsku v roce 1920 a po něm v období mezi lety 1938 a 1942 následovaly ještě další dva, až do německé okupace v roce 1944 si mohli Židé svobodně vybrat, kde chtějí bydlet. Poté se v dubnu roku 1944 museli v rámci procesu, který směřoval k jejich deportaci, Židé z venkova přestěhovat do městských ghatt. V hlavním městě si podle nařízení z 26. dubna 1944 mohli byty židovských nájemníků nárokovat i jiní než židovští nájemníci a od června pak byli Židé nuceni

<sup>3</sup> Občas bývá to, zda je Status quo ante samostatnou a nezávislou organizací, zpochybňováno.

<sup>4</sup> Více o této otázce viz Perczel (2008).

k sestěhování do bytů po několika rodinách. Budapešťští Židé nebyli na rozdíl od venkovských Židů umístováni nejdříve do ghatt, ale do činžovních domů označených žlutou hvězdou. Venkovští Židé byli z ghatt od května do července 1944 deportováni do Osvětimi. Ačkoli byla deportace prováděna na rozkaz Němců, nebylo by ji nikdy možné realizovat bez horlivé podpory maďarských orgánů.

Když došlo na Budapešť, nařídil regent Miklós Horthy přerušit deportaci. Přesto se situace asi 200 000 Židů, kteří byli v té době donuceni k sestěhování do domů označených Davidovou hvězdou, v říjnu 1944 výrazně zhoršila (Cole 2003; Szivos 2012). Horthy se pokusil vyjednat se západními spojenci samostatné příměří, načež byl armádou Strany Šípových křížů donucen k likvidaci zbývajících Židů. Vyhláška z 16. června nařizovala obyvatelům domů se žlutou hvězdou vystěhování do ghatt, aby mohly být uvolněné byty nabídnuty jiným než židovským nájemníkům. Území takzvaného „velkého ghatta“ se do velké míry překrývalo s „Židovskou čtvrtí“. „Mezinárodní ghetto“ ve čtvrti Újlipótváros se zmenšilo na několik málo domů, kam byli přesunuti lidé s glejty vydanými různými neutrálními státy. V ghettech v zimních měsících nefungovalo vytápění, nebyl zde ani dostatek potravin a dostupná zdravotní péče. Jejich obyvatelé byli navíc vystavováni teroru Šípových křížů.

Velké ghetto mělo dva parky: jeden na Klauzálově náměstí, kde se dnes nachází i náš zmiňovaný obchod, druhým byla Zahrada hrdinů, kde byli v hromadných hrobech pohřbíváni mrtví z ghatta. Oba parky hrají pro kolektivní paměť zásadní roli. Z památníku padlých maďarských židovských vojáků z 1. světové války se Zahrada hrdinů proměnila v pohřebiště židovských civilistů, stejně tak Klauzálovo náměstí. Zatímco padlí v 1. světové válce obětovali své životy dobrovolně za svou zemi, mrtví z 2. světové války byli naopak svou zemí zavrženi.

## **Bitva mezi zapomněním a pamětí**

Pešť byla osvobozena 18. ledna 1945, Buda 13. února a celé Maďarsko 4. dubna, včetně Židů z ghatta na pešťské straně, z chráněných domů ve čtvrti Újlipótváros a pár Židů, kteří se skrývali jinde. Židé, kteří byli vystěhováni ze svých bytů, mohli brzy zpátky domů. Ti šťastnější se mohli vrátit do svých původních (třebaže vyrabovaných) domovů a přes všechno nepochopitelné utrpení, kterému nemohli uniknout, si alespoň částečně uchovat domov. Tito lidé (přesná čísla nám chybí) měli štěstí v porovnání s těmi, jejichž byty byly zabrány „novými majiteli“, kteří využili situace a nastěhovali se do opuštěných bytů načerno, nebo s oficiálním povolením. I když neznáme přesná data, dá se předpokládat, že to mělo vliv na změnu rozmístění židovského obyvatelstva v Budapešti.

Je však známo, že právní opatření nového režimu ohledně bydlení selhala při řešení situací, kdy byly byty odebrány původním židovským majitelům, což odpovídá obecnějšímu popisu od Istvána Bibó, který říká, že „to, co se stalo Židům, bylo zmiňováno jen zřídkakdy. Přistupovalo se k tomu v rámci všeobecné snahy zlikvidovat fašismus, jako by Židé byli jen jednou z řady obětí fašismu, jako kdyby jejich utrpení bylo jen jedním z případů různých, avšak obdobných příkoří. Přesně to byl záměr oficiálních orgánů, neřešit židovskou otázku jako zvláštní případ“ (Bibó 1994: 125). Proto nebyly jejich domovy restituovány a jejich bytová otázka se řešila v rámci obecného nedostatku bytů, který po válce nastal. Je také

pravděpodobné, že počet židovských obyvatel dnešní židovské čtvrti, což je více méně oblast osvobozeného ghetta a kdysi chráněných domů v Újlipótváros, je tak vysoký proto, že zde byla v posledních měsících války držena většina Židů. Po osvobození pro ně nejspíše bylo jednodušší zůstat v bytech, kam byli přivedeni násilím, než se snažit vrátit do svých původních domovů, ve kterých už mohl bydlet někdo jiný.

Jediná dostupná studie, která zkoumala soupis obyvatel v Újlipótváros, uvádí, že mezi lety 1941 a 1945 došlo v této oblasti k 40% úbytku židovských rodin (Nagy 2003: 69). Nevíme však, v jakém poměru je tento pokles zapříčiněn přirozenými úmrtími, vražděním, emigrací a výše zmiňovaným přestěhováním v rámci Budapešti (nucené spolubydlení několika rodin).

Tři roky po válce došlo k obnovení duchovního a obchodního života komunity. I přesto, že o bytové otázce a dalších problémech nový režim mlčel a ani válečné utrpení Židů nebylo všeobecně diskutovaným tématem, k naprostému ignorování a potlačování tématu došlo až s komunistickým převratem. V letech 1945–1948 vyšlo velké množství vzpomínek a jiných textů o holocaustu/šoa a předpokládáme, že Židé své židovství navzdory tomu, čím prošli, neskrývali. Na území čtvrti Teréz, ohraničeném ulicemi Király, Kertész, Dohány a bulvárem Károly, byli běžně k vidění Židé s pejzy a v kaftanech nejen proto, že zde byly stále činné oficiální ortodoxní židovské instituce – vedení obce, synagogy, košer řeznictví nebo košer parukářství –, ale také proto, že podíl Židů, kteří dodržovali tradiční styl oblékání, byl vysoký.

Proticírkevní zaměření socialistického režimu samozřejmě ortodoxní židovskou komunitu silně zasáhlo: například zákaz práce o šábesu byl v přímém rozporu se socialistickou organizací práce. Krátce po revoluci v roce 1956, souběžně s nárůstem protirežimních nálad ve společnosti – a protože se obecně věřilo, že Židé jsou tvůrci komunismu – došlo také k vytvoření příznivého klimatu pro dosud zapovězené antisemitské hlasy. Pro svůj typický a výrazný vzhled se stali ortodoxní Židé jejich nejsnazším terčem. Nedlouho po holocaustu, kdy se židovská populace ještě ani nestihla vzpamatovat z teroru 2. světové války, se opět ocitla v ohrožení. Židé, kteří nechtěli být asimilováni a vzdát se své židovské víry, využili otevření hranic v revolučním roce 1956 a opustili zemi, zatímco ti, kteří v Maďarsku zůstali, si své zážitky vyložili jako nezbytnost ještě důkladnější asimilace.

Další ranou pro přeživší Židy se stala státní kontrola ekonomiky, znárodnění obchodů, zrušení volného obchodu a volného trhu. Mnoho obchodníků odešlo ze země poté, co jim byly znovu zabaveny obchody, které nabyli sotva před třemi lety v restituci po holocaustu, a byli tak opět diskriminováni jako nepřátelé nového režimu.

Zčásti kvůli podrobení se asimilaci a z části kvůli přijetí nového systému (věřili, že se tím vyhnou dalšímu pronásledování) se Židé, kteří zůstali v Maďarsku, vzdali svého tradičního vzhledu. Navíc se smířili s tím, že se o jejich válečném pronásledování nemluví, a pokud ano, pak výhradně jako o fašistickém teroru, beze zmínky o tom, že se na něm podíleli i maďarští občané. Ovšem jak víme, z holocaustu se stalo rychle tabu nejen v zemích sovětského bloku, ale i všude jinde, i když z jiných důvodů. Nicméně zhruba v této době došlo v Maďarsku, kde v rámci Evropy přežila relativně významná židovská komunita, k vytvoření dvojité komunikace, která měla až do změny režimu jasně rozlišit Židy a ne-Židy v zemi. Přeživší Židé smíření se socialistickým režimem si vytvořili jazykový kódovací systém, kterým „testovali“,

ke které skupině člověk patří, a používali jiný jazyk pro svou komunitu a jiný pro okolní svět (Kovács a Vajda 1996). S tím, jak si většina z nich vybrala asimilaci, přijímali do své komunity i lidi nežidovského původu, kteří svou příslušnost ke komunitě prokázali tím, že se do ní například přidali či přiznali.<sup>5</sup> Zároveň všichni přistoupili na to, že se v rámci veřejného diskurzu jedná o tabu.

V případě námi sledované čtvrti to znamenalo, že ačkoli zde byl poměr Židů v porovnání s celostátním průměrem vysoký, nebyla jejich přítomnost „zvenčí“ od 60. do 80. let 20. století patrná. Chovali se „tradičně“ nenápadně; kromě velké synagogy na ulici Dohány vytvářeli neokázalou architekturu, synagogy stavěli uvnitř vnitrobloků, modlitebny zakládali v bytech, což umožňovalo i praktikujícím Židům nebýt režimu na očích. V 80. letech pak pomalé tání na politické scéně umožnilo Židům, povětšinou druhé generaci přeživších, začít společně pracovat na veřejném obnovování své identity a témata židovství a holocaustu se stala součástí veřejného diskurzu. V 70. letech se začaly vydávat publikace na téma holocaustu, v 80. letech jich pak vycházely bezprecedentní počty.

Změna režimu tento proces ještě posílila. Éra, kdy vládnoucí režim nutil ke skrývání identity, byla u konce. Své názory a identitu mohli svobodně projevovat nejen Židé, ale i antisemité. Ještě předtím, než stihla starší generace socializovaná ve dvojí komunikaci začít věřit tomu, že již nadále nemusí skrývat svoji identitu, přiměly nové antisemitské hlasy ve veřejném diskurzu její velkou část k „osvědčenému způsobu“ skrývání. Mnoho mladých Židů sice tvrdilo, že se antisemitismu nebojí, zároveň ale skrývalo své obavy, tajemství a tabu přijatá od starší generace za ideologii „identita je soukromá záležitost“. Proto byl zřejmě prodáváč v obchodě otázkou mladé Američanky šokován: byla mu položena v nepatřičné situaci, kdy měla zůstat tabu, protože před ní ještě neproběhla „testovací“ konverzace.

Osud architektonické podoby židovského města nebyl zpečetěn válkou ani nálety spojenců, ale socialistickým režimem (Tóth 2008). Nejdříve došlo k postupnému znárodnění výrobního a obchodního sektoru, později, v roce 1952, i ke znárodnění nájemních bytů. Neexistoval trh s nemovitostmi a ceny nájmu byly nízké. Během éry „ledničkového socialismu“ v 70. a 80. letech bylo pro stát jako pro majitele bytů důležité viditelně zvyšovat životní úroveň na úkor investic do infrastruktury a údržby.

V židovském městě, v té době považovaném za „běžnou“ čtvrť v centru Budapešti, byly během socialismu prováděny „běžné“ úpravy. V 60. letech sem byl zaveden plyn a do bytů se vestavěly koupelny, ale trvalejší údržba nepřipadala v úvahu. Přestože se stav budov zhoršoval, nedošlo k jejich úplnému zchátrání, ani nepodlehly různým vlnám modernizace a renovace. V době změny režimu byly v takovém stavu, že je nebylo nutné demolovat.

## Mizení a znovuobjevování pamětihodných míst

Reprivatizace znárodněných bytů (tedy proces, při kterém si nájemníci mohli koupit byty, které si od státu pronajímali, za výrazně nižší než tržní cenu) měla za následek „smíšené vlastnictví“, kdy některé byty vlastnili předchozí nájemníci a některé místní správa (Nora

<sup>5</sup> Nepoužíváme označení filosemité, protože tito zakládají své myšlení na stejném principu rasového dělení jako antisemité.

2003). Noví soukromí majitelé však nebyli zpočátku připraveni na to, jak svůj majetek spravovat. Chyběla jim dovednost spolupracovat s dalšími čtyřiceti až padesáti vlastníky, stejně jako finanční prostředky na údržbu a rekonstrukci budov, které byly v neuspokojivém stavu. I přes tyto problémy přežila židovská čtvrť první desetiletí po změně režimu bez větších ořesů a noví vlastníci se postupně naučili situaci zvládat. V domech, ve kterých měla místní vláda většinový podíl – což platilo o velkém množství domů –, postupně skoupila zbylé byty, načež pak o osudu domů mohla rozhodovat zcela podle své vůle.

**Obrázek 1:** Zdemolovaný dům v židovské čtvrti



Zdroj: <http://www.szombat.org>

Opírajíc se o argumenty nedostatku finančních prostředků na jejich údržbu a jejich havarijního stavu se místní správa stále více přikláněla k možnosti demolice starých budov. Její představitelé usilovali o co nejrychlejší zisk, jehož část končila v jejich vlastních kapsách, což nakonec za pár let vyústilo ve velký korupční skandál. Místní správa rozprodala tolik budov v údajně havarijním stavu, kolik jen mohla. Na obnovu celé čtvrti, která byla po změně režimu skutečně ve špatném stavu, neměly finanční prostředky ani městská rada, ani stát (Zolnay 2007). Demolicím a nové výstavbě, která neodpovídala celkovému architektonickému rázu čtvrti, bylo možné předejít pouze dobrým územním plánem a „identifikací“ s danou čtvrtí, čímž ovšem místní správa nedisponovala.

Vinou absence seriózně vypracovaného územního plánu tak ve čtvrti docházelo k jedné demolici za druhou. To, co ve stejné době uvedl v jednom rozhovoru primátor Budapešti

ohledně záměru proměnit danou čtvrť v turistickou lokalitu po vzoru židovského města v Krakově nebo Praze, bylo s aktuálně probíhajícími demolicemi pouze ve zdánlivém rozporu (Csanádi et al. 2012). Židovská města v Praze a Krakově byla zcela odlišný případ a „Pešťskou starou židovskou čtvrtí“ nešlo uchovat stejným způsobem. Primátor Budapešti chtěl vytvořit muzeum pod širým nebem, které nepočítalo s přítomností původních židovských obyvatel čtvrti, a pakliže ano, neměli tvořit organickou součást turistické atrakce. Primátor chtěl očividně připomenout historický význam místa pouze ve výlohách mrtvé čtvrti. Potomci jejích původních obyvatel se nemuseli nutně stěhovat pryč, ale pro chod čtvrti se s nimi nijak nepočítalo.

Jakoby se primátor György Hunvald, přímý aktér zmiňované korupční kauzy, snažil vytvořit v Budapešti obdobu pražského nebo krakovského židovského města – ať už vědomě, či nikoli – tím, že bude podporovat demolice a přestavby. Jen v ojedinělých případech došlo alespoň k zachování původní fasády, většinou se však strhávaly celé budovy. A i v budovách s původní fasádou investoři zcela přestavěli původní byty, aniž by jakkoli respektovali architektonický charakter budovy.

V duchu tohoto přístupu byla plánována rekonstrukce Gozdsu Udvar a Madách Esplanade, která vycházela z ve své době nerealizovaného územního plánu z 19. století (Félix 1994). V plánování moderní Budapešti v 19. století představovalo klíčový prvek nahrazení spontánně vzniklých ulic novými bulváry a třídami. Židovská čtvrť byla v té době nejhustěji osídlenou oblastí ve městě, ale jelikož jí neprocházela žádná významnější dopravní tepna, chyběla v ní moderní infrastruktura. To měla napravit výstavba třídy Erzsébet, které ale zabránila 1. světová válka (Kósa 2005). Oživení tohoto plánu pod názvem Madách Esplanade byla další záminkou k demolici starých budov. Podle plánů měly být zničeny celé ulice, aby uvolnily místo pro šesti až sedmi patrové kancelářské budovy, ze kterých se jich však nakonec postavilo jen pár.

Mezi lety 2002 a 2006 prodala městská správa zhruba padesát budov investorům (ironií je, že často izraelským) pod tržní cenou a bez povinnosti budovy renovovat (Petőcz a Váradí 2004). Součástí většiny kupních smluv bylo naopak povolení k demolici a zároveň v nich chybělo uvedení podmínek ohledně toho, jaké budovy mohou na daných pozemcích stát. K prvním odprodejům došlo v roce 1990, jejich počet gradoval v roce 2002, kdy došlo ke zmiňovanému korupčnímu skandálu (Zolnay 2005). Investorům šlo výhradně o maximalizaci zisku, nikoli o zachování historických hodnot. Renovaci budov ani nezvažovali, protože její náklady byly vyšší než při stržení budov a renovované byty by šlo prodat s nižším ziskem než nové, ač méně kvalitní byty v nových budovách s lepším zevnějškem.

Výsledkem tohoto procesu je částečné nebo úplné zničení padesáti budov i intelektuálního dědictví, které se k nim váže. Mezi nimi i košer řeznictví na ulici Kazinczy, které měl nahradit čtyřhvězdičkový hotel, výrobní košer uzenin na ulici Dob nebo stříbrnictví na ulici Holló. Během přestavby se obrovské byty vyšší střední třídy v Gozdsu Udvar rozdělily na několik menších bytů. Ve výčtu míst židovské paměti a typických, leč krásných činžovních domů, které byly zničeny, bychom mohli pokračovat. Jedním z extrémních případů byla demolice zbytků zdi bývalého ghetta z důvodu lepšího využití pozemků. Stržení mnoha budov v dané oblasti vedlo k existenci několika dočasně prázdných míst, opuštěných domů a vzniku nekvalitních, narychlo postavených budov s fasádami, které neladí se svým okolím.



Proti tomuto ničení se zformovala občanská hnutí, která usilovala o záchranu zbývajících budov určených k demolici. Například občanské sdružení Óvás!<sup>6</sup> (název je slovní hříčkou, zaznívá v něm jak „námitka“, tak „zachování“) si kladlo za cíl zachránit méně důležité budovy, které jsou pro zachování kolektivní paměti zásadní. Jejich snahy však neuspěly.

**Obrázek 2:** „Ne!“ Graffiti proti výstavbě nových budov v židovské čtvrti



Zdroj: <http://epiteszforum.hu>

## Změna funkcí: Vznik nového obrazu

Bary v ruinách

V roce 2002 byla na Seznam světového dědictví zapsána Andrásyho třída z konce 19. století, která leží dva bloky od paralelní ulice Király, tvořící hranici velkého ghetta (Csanádi et al. 2012). Dalo by se říct, že tato třída lemujee hranice židovské čtvrti. Zapsání na seznam s sebou přineslo vlnu mediálního zájmu, načež se čtvrť začala označovat jako „Peštská židovská čtvrť“. Tím, že dostala konkrétní pojmenování, bylo snazší o ní referovat a „prodávat“ ji, zatímco dříve se na ni dalo odkazovat pouze opisem. Pomohl jí v tom nejspíše i status chráněné památky, avšak největší zásluhu na zavedení pojmu „Židovská čtvrť“ do běžné řeči mají aktivity občanských sdružení. Ve snaze o omezení občanských aktivit na ochranu oblasti se výše zmiňovaný primátor dostal do rozporu se svými vlastními slovy, když popřel, že by se jednalo o jedinečnou, židovskou čtvrť: „Oblast, která se často označuje jako Židovská čtvrť, nenaplnuje charakteristiku pravé židovské čtvrti“ (Petöcz 2013). Podle něj slouží označení „Židovská čtvrť“ jen jako mobilizační válečný pokřik občanských sdružení.

Krize, která v roce 2008 postihla trh s nemovitostmi, pomohla občanským hnutím. Mnoho prostranství zůstalo po demolicích budov opuštěno, další demolice se odkládaly. Ve zbylých prázdných a zchátralých budovách a na volných prostranstvích začaly vznikat bary a hospody se zvláštní atmosférou dočasnosti. Bary v ruinách jako specifický typ podniku vděčily za svou existenci podvodům s nemovitostmi. Některé z rezidenčních budov, které byly s vidinou snadného zisku mezi lety 2002 a 2008 určeny k demolici a prodány, se v důsledku krize na trhu s nemovitostmi zachránily. Tyto budovy přestaly být pro developery

---

<sup>6</sup> Viz [www.ovasegyesulet.hu](http://www.ovasegyesulet.hu).

rentabilní a místní správě se přestalo vyplácet je prodávat. Nezbylo jí proto nic jiného, než začít budovy pronajímat. Kromě barů vznikl prostor i pro amatérská divadla, výstavy a další alternativní umělecké projekty. Tento vývoj paradoxně pomohl budovy do určité míry udržet při životě, i když byly využívány k jinému účelu, než jak bylo původně zamýšleno.

V opuštěných budovách se také – v Budapešti poprvé – začali usazovat squateři. V několika případech předcházelo otevření barů pololegální squatování. První takový bar se otevřel v roce 2001 pod názvem Szimpla, mezi lety 2004 a 2005 se pak přestěhoval do opuštěného činžovního domu na ulici Király. Podle průvodce Lonely Planet se dnes jedná o třetí nejlepší hospodu na světě.<sup>7</sup> V 19. století zde stála továrna na kamna, za socialismu se tady vyráběly skříňky do školních šaten. Bary ovšem nabízejí víc než jen místo k pití drinku. Často se v nich promítají amatérské filmy, organizují výstavy a divadelní představení nebo fungují jako ateliéry oděvních návrhářů. Interiéry těchto barů, pololegálních institucí, které často zabírají i několik podlaží opuštěných budov, se neustále mění, z velké části na bázi sebe-organizace.

Odpovídá tomu i jejich vybavení, u něhož se počítá jen s dočasným použitím a které často pochází ze skládek a vetešnictví. „Přirozeně“ zapadá do retro stylu současné doby, neboť většina vyhozených a znovu použitých věcí pochází z dnes módních 60. a 70. let. Zařizování interiérů starým nábytkem z minulého století je ale současně reflexí minulosti a určitým druhem hledání identity. Jednotlivé kousky můžeme vnímat také jako odkaz na minulost čtvrti a jejich bývalých obyvatel, kteří z ní z různých důvodů zmizeli. V neposlední řadě pak směsice omšelých předmětů nabízí návštěvníkům z různých prostředí možnost najít povědomé prvky evokující jim do jisté míry i jejich vlastní minulost.

Bez možnosti vytápění fungovaly první bary pouze jako sezónní záležitost. Aktuálně se počet squaterských a dočasných podniků snížil, a i když se občas ještě tu a tam nějaký nový objeví, není to na dlouho. Trh kontrolují baroví oligarchové, kteří mají dlouhodobé smlouvy, případně místa koupili, a dočasnou atmosféru spontánně vzniklého podniku pouze imitují. Ve dvorech částečně opuštěných rezidenčních domů proto například nechávají divoce růst vegetaci a plevel. Stává se ovšem také, že dvory naopak upravují do podoby zahrádek ke svým podnikům. Nejnavštěvovanějším podnikem s velkým venkovním prostranstvím je v současnosti Kőleves Kert (Kamenná zahrada), jeden z prvních barů v ruinách.<sup>8</sup> Do roku 2002 sídlilo v budově košer řeznictví Dezső Kőváriho. Před 2. světovou válkou zde měl řeznictví Sámuel Rebenwurz (Szöcz 2009).

## Městská památková ochrana a židovské oživení

Óvás! je občanské sdružení vzniklé v roce 2004 za účelem protestu proti demolici stříbrnického domu na ulici Holló č. p. 11. Poté, co byla celá „Pešťská židovská čtvrť“ zapsána na Seznam světového dědictví UNESCO, rozšířilo pole své působnosti na její ochranu před podvody s nemovitostmi. Jeho zakladatelé, včetně předsedkyně a architektky Anny Perczelové, měli původně v úmyslu bránit zachování architektonické hodnoty čtvrti.

<sup>7</sup> Viz <http://ruinpubs.com/index.php?id=blog&cikk=8>.

<sup>8</sup> Viz [http://www.jewish.hu/view.php?cid=110\\_take\\_a\\_walk\\_in\\_the\\_old\\_jewish\\_quarter\\_of\\_pest](http://www.jewish.hu/view.php?cid=110_take_a_walk_in_the_old_jewish_quarter_of_pest).

Postupem času ale rostla potřeba uchovat celkové „židovské dědictví“, nejen jednotlivé budovy a architektonicky jedinečnou čtvrť. Mnoho ze členů sdružení mělo židovské kořeny spojené s touto čtvrtí, bylo pro ně tedy důležité „zaznamenat“ životní styly, které charakterizovaly zdejší budovy, například malé obchody (nejen) židovských obyvatel, průmyslové úzkokolejky nebo tovární prostory. Kromě Óvás! s jeho novou identitou a jiným podobným místním sdružením<sup>9</sup> protestujícím proti ničení budov se v oblasti objevily další organizace, spolky a instituce (např. restaurace nebo knihkupectví), které vyjadřovaly „pravý židovský způsob života“.

**Obrázek 3:** Bar v ruinách v Budapešti



Zdroj: <http://belvaros.blogspot.hu>

V další části textu se namísto systematického výčtu budeme snažit tyto nové trendy ukázat skrze detailnější představení několika takových institucí, především restaurací a kulturních organizací.

### Restaurace

Jednu z tvůrčích reakcí na výzvy spjaté s hospodářskou krizí představovala pro developery možnost vlastního využití prostor, které se jim nedařilo pronajmout. Dávid Popovits svůj první podnik otevřel v roce 2009 právě z tohoto důvodu.<sup>10</sup> Nejprve měl obchod s vínem, který později rozšířil na vinárnu Doblo Wine & Bar na ulici Dob, z níž je dnes restaurace klasického typu. Na základě svých zkušeností s Doblem otevřel v roce 2012 na rohu ulic Dob a Kazinczy židovské bistro Macesz Huszár, které nahradilo dříve dobrou restauraci, jíž se kvůli krizi přestalo dařit. I když se oba jeho podniky nacházejí v oblasti bývalého ghetta, vidí

<sup>9</sup> Nagydiófa Egyesület – Sdružení ulice Nagydiófa, zkratka znamená Ne!.

<sup>10</sup> Viz <http://player.hu/biznisz/doblo-borbar-popovits-david-az-osztonos-erzelmes-ujito>.

mezi nimi Popovits zásadní rozdíl, což byl také důvod, proč spustil provoz Macesz Huszáru. V jednom rozhovoru vysvětlil, proč si otevřel židovské bistro právě na této adrese: „Těžko najdete místo evokující židovskou atmosféru více než roh ulic Dob a Kazinczy, možná tak ve Varšavě nebo v Krakově“ (Suszansky 2012). Je na místě se ptát, proč někdo, kdo označuje místo, na kterém leží oba jeho podniky, jako „starou židovskou čtvrt“<sup>11</sup>, považuje jedno místo za „židovštější“ než druhé. Je možné, že domnělá židovskost místa pramení spíše z rohu ulice než z ulice jako takové, možná proto, že zde stojí ortodoxní synagoga. To znamená, že na Popovitsově mentální mapě, ačkoli se o něm ví, že není věřícím člověkem, zaujímá modlitebna zvláštní místo.

V rozhovoru se dále postavil proti všeobecnému přesvědčení, které ztotožňuje židovskou kuchyni s košer kuchyní. V jeho restauraci jsou používány suroviny „při správném zpracování“ košer (to například znamená, že neobsahují vepřové), avšak nepocházejí z košer jatek. K otevření restaurace ho inspirovaly nejen bary v ruinách a historie čtvrti, ale i příklady ze zahraničí. Podle vlastních slov si chtěl původně otevřít „bistro v košer stylu“, nakonec ale od nápadu upustil, spíše z obchodních důvodů než pro nedostatek víry. Kdyby se totiž rozhodl pro čistě košer bistro, neměl by vzhledem k velmi omezené nabídce na trhu dostatečný výběr z dodavatelů.

Název restaurace Macesz Huszár (Macesový husar) pochází ze slova „pajeszhuszár“ (pejzový husar), což je přezdívka pro ortodoxní Židy, která se používala v 19. století. Vyjadřuje skutečnost, že Židé byli považováni za Maďary, či spíše že jejich maďarskost byla zpochybňována, jelikož husaři byli, a částečně až dodnes jsou, pokládáni za specificky maďarský typ vojáků. Protože typický Maďar v té době nosil udržovaný knírek, nikoli pejzy, vyznívá přezdívka vůči Židům ironicky, když problematizuje jejich maďarskost. Název Macesz Huszár tak zdůrazňuje židovské kořeny restaurace a současně představuje vtíp odkazující na danou přezdívku. Je zajímavé, že majitel si není vědom ani vtípu ani odkazu na antisemitskou přezdívku, když říká, že „je to dobrý název, protože odkazuje na Židy a také na moderní maďarskou kuchyni a gastronomii. Spojuje oboje dohromady“ (Suszansky 2012), jakoby si myslel, že slovo „husar“ odkazuje na moderní dobu, či přímo na současnost, a dodává, že „toto spojení se odráží i v jídelním lístku“.

Pro návštěvníky restaurace je zaměřeni na židovskou tradici v prvé řadě patrné z emblematických jídel nabízených v menu, která jsou v Maďarsku obecně známá jako židovská: masová polévka s „maca“ knedlíčky, šoulet, dezert flódní<sup>11</sup> či vejce po židovsku.<sup>12</sup> Označení „vejce po židovsku“ můžeme číst jako vzkaz, že restaurace není pouze pro Židy, kteří židovská jídla znají a tomuto jídlu říkají „vejce s cibulí“ nebo též někdy „polské vejce“ – v Maďarsku totiž levné a opovrhované věci byly „židovské“, kdežto Židé je označovali jako „polské“. Zatímco jídla jako nadívaný husí krk, názvy židovských jídel v jidiš (farvli, latkes, schmaltz) nebo velká nabídka husího masa nebo macesů očitě cílí na „insidery“, „židovštější“ návštěvníky restaurace. Aby si vybrali opravdu všichni, figurují v nabídce i tradiční maďarské speciality a známá jídla mezinárodní kuchyně. Jakoby chtěla vyslat vzkaz: umíme být židovští, pokud nás to učiní přitažlivějšími, ale pokud o to nestojíte, nemusíme

<sup>11</sup> V Maďarsku typický židovský dezert.

<sup>12</sup> Nabídka bistra je k vidění i na internetu: <http://maceszhuszar.hu/etel.html>.

takoví být. Aby bylo jasné, že je tady vše třeba brát s nadsázkou, má restaurace v logu husara na houpacím koni namísto opravdového, bez pejzů, ale zato s velkým zahnutým nosem připomínajícím karikatury Židů, typickým maďarským knirkem a typickou husarskou čepicí nazývanou čáko. Knoflíky husarské uniformy a oči koně mají podobu Davidovy hvězdy. V logu jsou tak ironicky smíseny jak maďarské, tak židovské stereotypy, auto-stereotypy a symboly. Jde o vizuální znázornění – i když ironické – toho, že majitel se vnímá jako maďarský Žid. Říká tím o sobě, že je Žid a pokračovatel židovské tradice a zároveň otevřený člověk, pro kterého je identita svobodnou věcí nezávislou na náboženské víře. Tento přístup má u Maďarů židovského původu mladších čtyřiceti let velké množství stoupenců.

**Obrázek 4:** Logo restaurace Macesz Huszár



Zdroj: <http://maceszhuszar.hu>

Jediná restaurace v bývalém ghettu, jejíž historie sahá až do období před 1. světovou válkou, i když nefungovala po celou dobu nepřetržitě, je nynější cukrárna Fröhlich.<sup>13</sup> Její předchůdkyně bychom zde našli už po roce 1910. Nejprve tu měl pekárnu Salamon Friedmann, později tu ve 30. letech stála pekárna Weisz, která během šoa zásobovala ghetto chlebem. György Fröhlich otevřel na tomto místě v roce 1953 své cukrářství, které od té doby zůstalo v soukromém vlastnictví, a to včetně období socialismu. Po smrti původního majitele provozuje podnik jeho dcera. Za socialismu byl spíše pekárnou, pouze u příležitosti židovských svátků se zde připravovaly také tradiční židovské zákusky. Výroba tradičního židovského sladkého pečiva se stala důležitou na přelomu tisíciletí a od července letošního roku přijal podnik kompletně „židovskou identitu“ a jako jediný v zemi je „glatt košer“.<sup>14</sup> Dříve zde pochopitelně nemohli striktně dodržovat košer pravidla, jelikož bylo obtížné zajistit nezbytné suroviny, což bylo částečně způsobeno protináboženskou politikou tehdejšího režimu. Změny po jeho pádu s sebou sice přinesly svobodu náboženského projevu, avšak výbuch nálože nastražené neznámými pachateli před vchodem do obchodu v 90. letech rozhodnutí majitelů provozovat košer cukrářství na čas oddálil.

<sup>13</sup> Webová stránka obchodu viz [www.hetek.hu/eletmod/200112/a\\_frohlich\\_cukraszda](http://www.hetek.hu/eletmod/200112/a_frohlich_cukraszda).

<sup>14</sup> Termín v židovské náboženské terminologii neexistuje, používá ho ale i majitel obchodu Kóser a Fröhlich (Fröhlich je odtud košér), viz [http://zsido.com/cikkek/Koser\\_a\\_Frohlich/10/3578](http://zsido.com/cikkek/Koser_a_Frohlich/10/3578), cit.: 5. 7. 2013.

Další ze „starobylých“ místních restaurací Kádár funguje od roku 1957, což je nezvyklé datum vzhledem k tomu, že se jedná o soukromý podnik. Možná to byla šťastná náhoda v podobě jména, které restaurace nesla po svém majiteli, nikoliv po Jánosi Kádárovi, co jí tehdy vyneslo příslušné povolení. Restaurace nicméně nikdy neusilovala o to, vyhovět pravidlům košer kuchyně. V nabídce najdete jídla maďarské židovské domácí kuchyně společně s pokrmy, jež jsou pro Židy trejfe (zapovězené), a pravou maďarskou kuchyní. Rozpolcenou židovskou identitu může symbolizovat šoulet s uzeným vepřovým masem, který se podává pouze v sobotu. Na rozdíl od „retro“ stylu barů v ruinách, který vzešel z nutnosti, ale zároveň se stal módou, zůstává kromě židovského charakteru v restauraci Kádár všechno při starém. Interiér se po desítky let nezměnil, takže se nakonec nábytek i dekorace opět dostaly do módy. Stylem se nicméně restaurace od módních retro barů v ruinách radikálně liší: je to jídelna, nikoliv bar, a je otevřená jen od pondělí do soboty v době oběda. Na jídlo sem chodí především pravidelní zákazníci a nezdržují se dlouho; stejný personál zde pracuje desítky let a obrázky na zdech nepocházejí z obchodu s dekoracemi, ale jsou to fotografie věnované a podepsané dávnými hosty. Jako by se tu zastavil čas. Nikoli v roce 1957, ale někdy v 60. letech či 70. letech, kdy pravděpodobně velká část hospodyněk v sousedství vařila tradiční židovská jídla, byť ne podle košer pravidel.

**Obrázek 5:** Hospoda v ruinách v Budapešti



Zdroj: <http://kulturszalon.hu>

Kulturní instituce, divadla, kulturní program

*a) Spinoza*

Spinozův dům s restaurací a divadlem je jednou z prvních a do dnes významných institucí přispívajících k oživení čtvrti. Stojí v jejím samotném centru na ulici Dob a blízko synagogy v ulici Rumbach Sebestyén. Založila ho Anna Sándor, která se po změně režimu vrátila z emigrace v Nizozemí. Název odkazuje jak na majitelčin původ, tak na samotnou lokalitu. Hledala jméno, které „bude holandské a zároveň trochu židovské a bude symbolizovat svobodného ducha, což nejlépe naplňuje Spinoza“.<sup>15</sup> Nabídka restaurace je mezinárodní a zahrnuje židovské, i když spíše izraelské než maďarské, pokrmy. Židovský ráz místa podtrhuje hlavně hudba (pořádají se tu klezmerové koncerty) a program malého divadla přímo za restaurací. Pravidelně se tu konají diskuze na témata spojená s židovstvím, včetně holokaustu, hudební večery a divadelní představení. Zajímavostí je, že v programu významně figuruje i otázka vztahů mezi Maďary a Židy, takže zde narazíte na vzpomínkové večery o maďarských židovských hercích nebo hercích, kteří schovávali maďarské Židy. Při jiných debatách vystupuje do popředí jinak méně výrazný holandský element. V září, těsně po Letním židovském festivalu (organizátorem je budapeštská židovská obec a Židovské turistické a kulturní centrum), se ve Spinozovi koná místní židovský festival s podobně rozmanitým programem.

*b) Synagoga v ulici Rumbach*

Kromě těch pořádaných ve Spinozově domě hostí čtvrť další, často ještě avantgardnější divadelní představení a akce. Nejvýznamnější se konají v rozbořené synagoze v ulici Rumbach Sebestyén. Jak už bylo řečeno, tato „malá synagoga“ byla postavena v maurském stylu v části města, z níž se později stalo budapeštské ghetto. Výstavba proběhla v letech 1869 až 1872 podle návrhu Otto Wagnera, vůdčí osobnosti vídeňské secese, v klasickém stylu. Modernismus „velké synagogy“ byl odmítnut, což se projevilo jak v architektonických prvcích, tak v absenci varhan (které synagoga v ulici Dohány má). V roce 1941 sloužila synagoga jako útočiště pro Židy, kteří do Maďarska prchali z dalších zemí, a od 17. října 1944 zde bylo židovské shromažďovací místo. Nedlouho poté zasáhla jižní stěnu sousedního domu bomba a rozbila všechna okna v synagoze. V roce 1947 proběhla rekonstrukce pod vedením sochaře Simona Neye. Roku 1959 však byl objekt uzavřen, protože byl považován za nebezpečný. Poté již nikdy nebyl využíván jako synagoga – podobně jako v případě mnoha dalších synagog zpustlých během holokaustu ve východní Evropě –, fungoval zde nejprve sklad knih, poté nábytku. Jeho vlastníkem ale i nadále zůstávala židovská obec. V roce 1970 byl za nebezpečný prohlášen také protější obytný dům a židovská obec nakonec v roce 1982 synagogu prodala. V 90. letech provedl nový vlastník, státem vlastněná stavební firma Alba Regia Állami Építőipari, minimální údržbu, na kompletní rekonstrukci mu však finanční zdroje nedostačovaly. Samotná synagoga se proměnila ve vytápěný sál pro pořádání nejrůznějších akcí a obytné budovy začaly sloužit jako kanceláře. Po krachu firmy v roce 1994 připadlo vlastnictví státní správě nemovitostí a v roce 2006 synagogu

---

<sup>15</sup> Spinoza ház – <http://regi.sofar.hu/hu/node/18050>.

restituovala budapeštská židovská obec. Od té doby je pravidelně otevřená návštěvníkům, občas se zde konají divadelní představení a výstavy, které posilují „ruinovou“ atmosféru oblasti. Námětem alternativních divadelních představení a výstav bývá holocaust a jiná židovská utrpení. Zároveň se zde v rámci „oficiálního“ Letního židovského festivalu, který pořádá a masivně propaguje židovská obec a Židovské turistické a kulturní centrum, konají mainstreamovější koncerty.

### *c) Sirály a Marom*

Dům č. 40 v ulici Király byl zpočátku squatersky obsazen organizací s názvem Marom. Dříve se už na tomto místě někdo pokoušel spustit provoz „středostavovské“ kavárny a knihovny, ale nedařilo se mu sem přilákat zákazníky. Není moc jasné, komu třípatrový obytný dům vlastně patří. Nyní zde Marom provozuje antikvariát, knihovnu, kavárnu a divadlo. Jméno baru vychází ze slovní hříčky: „király“ – doslova „král“ – se v maďarštině používá ve smyslu anglického „cool“ a slovo „sirály“ – v překladu „racek“ – je jeho variantou. Marom vznikla před několika lety s cílem „zkoumat, reinterpetovat židovskou kulturu i tradice a přizpůsobit je současnosti“ a budova Sirály se měla stát komunitním centrem židovské mládeže. Organizace chtěla vytvořit novou a netypickou maďarskou židovskou instituci, která by lidem nabídla možnost svobodného rozvíjení identity a dodržování tradic bez striktně daných pravidel, nicméně v kontextu židovského dědictví a minulosti. V tomto duchu pořádala oslavy svátku Chanuka a jazzové festivaly, na něž navázal podobný festival v 6. a 7. budapeštském obvodu s názvem „Negyed6Negyed7“ (Čtvrť6Čtvrť7). Na rozdíl od Letního židovského festivalu nejsou tyto slavnosti pojmenovány jako „židovské“. Přesto jejich program zahrnuje řadu zřetelně „židovských akcí“, jako jsou například pesachová sederová večeře a vyprávění nebo přednáška s titulem „Talmud, Tóra a to ostatní“. Židovskost jiných akcí pak rozpoznají jen zasvěcení. Akci s názvem „Srly tapetování“ odhalí jako židovskou pouze ti, kdo znají Sirály a zároveň hebrejský pravopis.

Bar, který prezentuje své židovské zaměření takovouto zkratkou, znovu ukazuje, že v Maďarsku je stále přirozené hrát si na schovávanou. Stejně jako to, že mladší generace, která baru provozuje, váhá otevřeně přijmout židovskou identitu a žije stále ve stínu strachu a perzekuce generace svých rodičů i prarodičů. Dvojjí jazyk používaný v inzerátech i obchodních profilech má stejný účel jako dvojjí komunikace na interpersonální úrovni: otevřít se těm, kdo sdílí stejný jazykový kód, poskytnout jim pocit pohodlí a bezpečí a zároveň jim dovolit zůstat nenápadnými a nesrozumitelnými pro ostatní, a tím je skrytě vyloučit ze hry. Zdá se, že pro generaci, jež vyrostla po změně režimu, představuje viditelná židovská identita stále riziko. Může být nejen předmětem přijetí a inkluze, ale také je vystavit hrozbě vyloučení a otevřeného nepřátelství.

Každopádně příběh tohoto baru skončil zákazem a násilným uzavřením úřady v létě 2013. Spekulace říkají, že se tak stalo kvůli pořádání happeningů proti vládnoucí pravicové straně.



**Obrázek 6:** Plakát baru Sirály (SRLY)



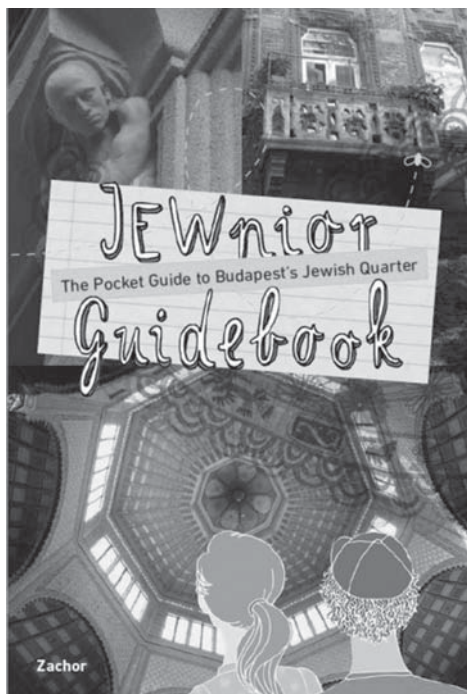
Zdroj: <http://negyed6negyed7.com>

#### *d) Prohlídky*

Zdejší čtvrť získala po změně režimu významné postavení při vytváření kulturní paměti, což je zřejmé z množství prohlídek, které zde pořádají občanské organizace (nadace Zachor, Maďarská židovská kulturní asociace a občanské sdružení Hosszúlépés) ve snaze představit veřejnosti „pravou Budapešť“ jako alternativu k památkám doporučeným knižními průvodci (Gyárfás et al. 2013; Szolga 2013). Prohlídka s názvem „Košeř tvář Budapešti“<sup>16</sup>, vedená sociologem a foodbloggerkou, odhaluje prostřednictvím nahlížení do zákoutí a dvorků minulost (i současnost) košeř stravy v kontextu židovské sociální historie. Účastníci prohlídky „Squaterská Budapešť“ navštíví opuštěné budovy „nespravedlivě odsouzené k smrti“ a seznámí se se souvislostmi mezi squatingem a bezdomovectvím (Mikola 2013). Průvodci provádějí návštěvníky opuštěnými budovami, procházejí s nimi patro po patře a vyprávějí jim o bývalých nájemcích i majitelích a původních funkcích jednotlivých místností. Další prohlídka se zaměřuje na nedávnou tragédii v této čtvrti, kterou způsobil podvod s nemovitostmi. Jakoby organizátoři chtěli ukázat návštěvníkům nejenom každodenní život současného města, ale také oživit budovy a obyvatele, kteří se stali oběťmi této justiční vraždy.

<sup>16</sup> Viz [www.hosszulepes.org/events/budapest-koser-arca](http://www.hosszulepes.org/events/budapest-koser-arca).

**Obrázek 7:** Obálka publikace JEWnior Guidebook



Zdroj: A Pocket Guide to Budapest's Jewish Quarter, 2013

#### e) *Knihkupectví*

Do snah o oživení čtvrti dobře zapadají i knihkupectví zmíněná v úvodu, a to jak na makroúrovni, tak na mikroúrovni. V Budapešti bývalo jediné „židovské“ knihkupectví, Láng Téka ve čtvrti Újlipótváros, které prodávalo zejména knihy se židovskou tematikou. Před několika lety otevřelo také knihkupectví Massolit, které nabízí knihy v angličtině. Rozhodnutí nakladatelství Vince otevřít v roce 2012 své nové knihkupectví v oblasti institucionálně nazývané Pešťská židovská čtvrť bylo nepochybně obchodnickou reakcí na tuto institucionalizaci, ale také součástí židovského ožívání. Ačkoliv se obchod nenazývá otevřeně židovským, jeho jméno Klauzál nejspíše odkazuje nejen k příslušné lokalitě, ale také k významu tohoto místa v dějinách maďarského židovstva. Druhý obchod, který otevřeli o rok později, má odlišný profil. Spíše než na knihy se zaměřuje na židovské suvenýry, aby uspokojil potřeby trhu a turismu. Funguje jako organická součást turistické image židovské čtvrti. Dnes je první a větší z obou obchodů domovem nové komunity mladých, což zřejmě odpovídá identitě, kterou rozvíjejí jeho majitelé částečně také skrze své obchody, které se ve výsledku staly další institucí podílející se na ožívání židovské čtvrti.

Podobné projevy oživení můžeme sledovat i u dalších aktivit, od barů v ruinách až po alternativní prohlídky města. Jako o Staré židovské čtvrti se o této oblasti hovoří nejen v průvodcích, ale čím dál častěji také v běžném jazyce. V důsledku toho místní podnikatelé

a řemeslníci inklinují k produkci židovských výrobků, ať už pro ně slovo „židovský“ znamená cokoliv. Součástí reklamy a image se stalo otevřené přijetí židovských tradic, což přispívá k znovuvytváření židovské čtvrti a prozkoumávání minulosti.

### **Namísto závěru: Muzeum versus bar**

Plány místní samosprávy by nejen zničily lokální architekturu, ale jejich realizace by vedla k radikální proměně ve složení obyvatel. Většina bytů byla v obecním vlastnictví. Nájemníci, kteří tu žijí už od doby šoa nebo sem přišli po osvobození ghetta a během následujících desetiletí, by se tak museli odstěhovat. Odbytý plán územního rozvoje čtvrti počítal s vybudováním židovské čtvrti po vzoru Krakova nebo Prahy, tedy jako turistické atrakce bez původních obyvatel a dokonce i budov, což názorně demonstruje skutečnost, jak rozporuplný a špatně vymyšlený celý projekt byl. Podvody, špatné plánování, nesrovnalosti a obchodní zájmy nakonec stvořily něco zcela odlišného od Josefova a Kazimierze, a to nejenom vinou chaotických plánů a korupce.

Tato židovská čtvrť se (jako jedna z několika) nachází ve městě, kde Židé skutečně žijí. Budapešť je jediné středoevropské město s výraznou židovskou populací. Může za to nejen skutečnost, že obyvatelé budapeštského ghetta nebyli nakonec deportováni do koncentračních táborů, ale také ochota navrátilců z koncentračních táborů zde zůstat. Obnovený rozvoj čtvrti typu muzea pod širým nebem je zde nemyslitelný. Plán na oživení navržený místní samosprávou a jdoucí vstříc obchodním ziskům naprosto nebral ohled na citlivost místních obyvatel se silným poutem ke čtvrti. V opozici k centrálně financované Federaci maďarských židovských obcí (MAZSIHISZ), která je sice oficiální zastřešující organizací maďarských Židů, ale zároveň prosazovala a podporovala demolici, začala vznikat nová občanská hnutí.

Tato hnutí sehrála klíčovou roli ne-li při vzniku, tak při popularizaci termínu Židovská čtvrť. Občanské organizace se výrazně stavěly proti místní samosprávě, která nakonec musela v důsledku ekonomické krize vyklidit pozice. Další vývoj – tj. demolice – byl zastaven, čtvrť zůstala alespoň prozatím ušetřena a realizovány nebyly ani objemné investice, jež by jí zasadily smrtelnou ránu. Svou roli sehrály pochopitelně také občanské aktivity. Destrukce na jednu stranu vyústily ve smutný pohled na prázdné pozemky a nové, architektonicky cizorodé, neorganické konstrukce, na druhou stranu ale bary v ruinách a jejich noční život urychlil proměnu složení obyvatelstva. Některým vadí nejen hluk, ale rovněž považují nové židovské instituce za určitou formu židovského dobývání. Tuto problematiku jsme ovšem nezkoumali a bohužel k ní ani nejsou dostupná data z jiných studií (Csanádi et al. 2012).

Židovskou obrodu lze interpretovat jako protest proti destrukci architektury i proti likvidaci paměti. Protest města – přirozeně rozpolceného a neoproštěného od antisemitismu – proti konzervování, a tím vymazání jeho židovské minulosti ve formě mrtvého muzea pod širým nebem. Přesná identita této obrody je v mnoha ohledech nejistá, avšak není nejednoznačná. Některé instituce se nezdrahají projevovat se otevřeně a nepopíratelně židovsky – například cukrářství Fröhlich, kavárna Spinoza a Letní židovský festival. Autenticitu dvou prvně jmenovaných soukromých podniků lze sotva zpochybnit. Naproti tomu Letní židovský festival organizuje Mazsihisz, která byla částečně zapletená do realitních skandálů a u níž se

nezdá, že by skutečně hájila zájmy a ochranu Židovské čtvrti. Šíření židovské kultury a identity v jejím případě podle všeho slouží primárně jejím vlastním finančním zájmům.

Existuje mnoho dalších institucí, které se v otázce židovské identity snaží takřka o nemožné, například restaurace Macesz Huszár, Sirály a festival Negyed6Negyed7. Vzkaz, který sdělují, říká: židovství je pro nás důležité, ale dáváme přednost tomu, nebýt otevřeně židovští. Jsme rádi s těmi, kteří dokáží rozluštit kód dvojí komunikace, kteří chápou, proč v nabídce restaurace Macesz Huszár není vepřové nebo proč se Sirály zkracuje na „Srly“. Jako by židovství bylo jen jedním ze způsobů, jakým se může člověk odlišovat, jak může být vyčleněn ze společnosti. V duchu festivalu Negyed6Negyed7 by všichni takoví lidé měli držet pohromadě, a to včetně příslušníků queer komunity.

Některé instituce, například restaurace Kádár, zpochybňují svou vlastní židovskou identitu odlišným způsobem. Sobotní šoulet, který se zde podává se zapovězeným uzeným vepřovým, nese sdělení: jsme Židé, ale asimilujeme se přesně tak jako naši předkové; adaptujeme se, ale uvnitř a zvláště mezi těmi, kdo rozumí příslušnému kódu, zůstáváme Židy. Zdá se, že restaurace Kádár trvá na této zvláštní asimilační strategii, kterou v Maďarsku často využívaly starší generace, ale zároveň chce být protikladem vůči košer cukrárně Fröhlich i jiným moderním institucím, jež vznikly po změně režimu a skrývají své židovství za kódy a splývání s jinými druhy odlišnosti.

Tato hra na schovávanou s židovskou identitou je až děsivě podobná tomu, co činili maďarští Židé na konci 19. století, v době stavby synagogy v ulici Dohány: stavíme velkou synagogu, abychom dali najevo, že existujeme a jsme součástí společnosti, ale naše menší synagogy jsou ukryté ve vnitroblocích a bytech. Stejný rozpor nebo zmatek můžeme spatřit v příběhu mladíka z knihkupectví, který mezi sebou a vlastníkem obchodu započíná hru na to, jak „říct a současně neříct“.

Nakonec je třeba konstatovat, že před sebou máme nový a možná pozitivní fenomén. Instituce, které ztělesňují „obrodu“ židovské čtvrti, poprvé od 2. světové války v Maďarsku a možná také v celé východní Evropě nezakládají svou existenci pouze na vzpomínkách. Vysílají signál, že navzdory šoa a demolicím a na ruinách, na které nezapomínají, je možné se k židovské kultuře a tradici obracet s radostí.

*Z anglické verze přeložila Barbora Doležalová*

## Literatura

- BÁCSKAI, Vera. A pesti zsidóság a 19. század első felében (Židé v Pešti v první polovině 19. století). *Budapesti Negyed*, 1995, roč. 3, č. 8, s. 5–21.
- BIBÓ, István. *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* (Židovská otázka po roce 1944). Budapest: Katalizátor Iroda, 1994. ISBN 973-26-0723-8.
- COLE, Tim. *Holocaust City: The Making of a Jewish Ghetto*. New York: Routledge, 2003. ISBN 978-0415929691.
- CSANÁDI, Gábor, Adrienne CSIZMADY a Gergely OLT. *Átváltozóban* (V proměně). Budapest: Eötvös Kiadó, 2012. ISBN 978 963 312 000 2.

- FÉLIX Péter. Madách sétány bonyodalmak: egy diadalív árnyékában (Potíže s Madách Esplanade – Ve stínu Vítězného oblouku). *HVG*, 1994, roč. 16, č. 15, s. 91–93.
- GYÁRFÁS, Katalin, Dóra SZEGŐ a Andrea SZÓNYI (eds.). *Jewnior Guidebook – The Pocket Guide to Budapest's Jewish Quarter*. Budapest: Zachor Alapítvány a Társadalmi Emlékezetért, 2013. ISBN 9789638831682.
- KOMORÓCZY, Géza. *Zsidónegyedek Budapesten: Egy kifejezés megtisztítása* (Židovské čtvrti v Budapešti: Očištění jednoho výrazu). *Szombat* [online] 2009. Dostupné z: <http://www.szombat.org/politika/3909-zsidonegyedek-budapesten-egy-kifejezes-megtisztitasa>.
- KOVÁCS, Éva a Júlia VAJDA. A kettős kommunikáció mint csoportképző tényező (Dvoji komunikace jako skupinotvorný faktor). In ERÖS, Ferenc (ed.). *Identitás, kategorizáció, előítélet* (Identita, kategorizace, predsudek). Budapest: Scientia Humana, 1996, s. 114–128. ISSN 1216-531X.
- MIKOLA, Bálint. Egy foglalt világba, a hátsó bejáraton át (Zadními dveřmi do obsazeného světa). *Index* [online]. 2013 [cit. 2013-06-22]. Dostupné z: [http://index.hu/belfold/budapest/2013/05/29/fogalthazturizmus\\_budapesten](http://index.hu/belfold/budapest/2013/05/29/fogalthazturizmus_budapesten).
- N. KÓSA, Judit. *A régi budapesti zsidónegyed* (Stará židovská čtvrt' v Budapešti). Budapest: Corvina Kiadó, 2005. ISBN 9789631354225.
- N. KÓSA, Judit. Madách sétány: örök átok, vagy egyszeri esély? (Madách Esplanade: trvalé kouzlo, nebo jednorázová příležitost?). *Budapest folyóirat* [online]. 2013 [cit. 2013-05-22]. Dostupné z: <http://www.budapestfolyoirat.hu/archivum/2004/5/117-madach-setany-orok-atok-vagy-egyszeri-esely>.
- NAGY, Ágnes. *A Lipótváros társadalmának változása, 1928–1960* (Společenské změny v Lipótváros). Budapest, 2003. Diplomová práce. ELTE BTK.
- NAGY, Ágnes. *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953* (Boj v bytovém úřadu. Politická změna a každodenní zájem). Budapest: Korall, 2013. ISBN 9789638922137.
- NORA, Pierre. Emlékezet és történelem között (Mezi pamětí a historií). *Múlt és jövő*, 2003, č. 4, s. 3–16. ISBN 9639697539.
- PERCZEL, Anna. *Unprotected Heritage — Houses of the Jewish Quarter*. Budapest: Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, 2008. ISBN 9789639669116.
- PETŐCZ, György a Júlia VÁRADI. Belső-Erzsébetváros: Harcér (Vnitřní Alžbětino město: Bojiště). *Mozgó Világ*, 2004, č. 11, s. 15–56. ISSN 0324-4601.
- PETŐCZ, György. Pest régi zsidónegyede (Stará židovská čtvrt' v Budapešti). *Sófár* [online]. 2013 [cit. 2013/06-11]. Dostupné z: <http://regi.sofar.hu/hu/node/38451>.
- SUSZANSKY, Ivan. 2012. Milyen az a zsidó bisztró? (Jak vypadá židovské bistro?). *Origo* [online]. 2012. Dostupné z: <http://www.origo.hu/tafelspicc/kozelet/20121228-interju-popvits-daviddal-a-macesz-huszar-tulajdonosaval.html>.
- SZÍVÓS, Erika. Bonds Tried by Hard Times: Jews and Christians on Klauzál tér, Budapest, 1938–1945. *Hungarian Historical Review*, 2012, roč. 1, č. 1–2, s. 166–199. ISSN 2063-8647.
- SZOLGA, Zsófia. *A pesti zsidónegyed gyerekeknek* (Pěšt'ská židovská čtvrt' pro děti). Budapest: Kultúráktív Egyesület, 2013. ISBN 9789630857000.
- SZŐCS, Géza. Egy életút kalandos kezdete, avagy Rebenwurzl Sára fia (Příběh dobrodružného začátku života či syn Sáry Rebenwurzlové). *Irodalmi jelen* [online]. 2009. Dostupné z: [http://irodalmijelen.hu/05242013-0951/szocs-geza-egy-eletut-kalandos-kezdete-avagy-rebenwurzl-sara-fi\\_a#sthash.ecqFmjaN.dpuf](http://irodalmijelen.hu/05242013-0951/szocs-geza-egy-eletut-kalandos-kezdete-avagy-rebenwurzl-sara-fi_a#sthash.ecqFmjaN.dpuf).
- TÓTH, Erzsébet Fanni. *Walking the Jewish Past? The Effects of Tourism on the Interpretations of the Budapest Jewish District*. Budapest, 2008. Diplomová práce. Central European University.
- ZOLNAY, János. Huszonhárom kisváros (Dvacet tři malých měst). *Beszélő*, 2005, roč. 15. Dostupné z: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/huszonharom-kisvaros>.

## **Autoři**

*Júlia Vajda* vede sociologický výzkum na univerzitě ELTE v Budapešti. Vyučuje narativní metodologii, epistemologii a psychoanalýzu. Ve svém výzkumu se zaměřuje na paměť o šoa a zkoumání židovské identity. Kniha, kterou napsala spolu s kolegyní Evou Kovacsovou, vyšla také slovensky pod názvem *Príbehy o židovskej identite v Dokumentačnom stredisku holokaustu* (Bratislava, 2013).

Kontakt: vajdajulia@ella.hu

*Dora Szegő* je doktorandkou sociologie na univerzitě Corvinus v Budapešti. Vyučuje kvalitativní metodologii. Zaměřuje se na kulturní sociologii a právní systém. Svou dizertaci píše na téma právního systému ve vztahu k vězením v Maďarsku.

Kontakt: szegodori@gmail.com

*Gergely Kunt* je odborný asistent na Katedře sociálně historických studií na Univerzitě Miskolc v Maďarsku. Ve své dizertaci zkoumal na základě deníkových zápisků patnácti křesťanských a židovských mladistvých z let 1938 až 1956 společenské představy a předsudky. Zaměřuje se na sociální historii a metodologii egodokumentu.

Kontakt: kunt.gergely@gmail.com